

УДК 338.43:633.18

<https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2021.4.23>

Р.В. МОРОЗОВ

Херсонський державний аграрно-економічний університет

ORCID: 0000-0002-1454-6296

ЕКОЛОГІЧНЕ СПРЯМУВАННЯ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ РИСІВНИЦТВА

У статті розглядаються теоретичні та практичні засади екологічного спрямування розвитку галузі рисівництва в Україні. У процесі дослідження доведено, що одним із головних завдань екологізації галузі рисівництва є підвищення її екологічної ефективності, яке ґрунтується на збереженні і відтворенні природних ресурсів та вирощуванні екологічно чистої продукції. Екологічна ефективність характеризується можливістю зменшення витрат на усунення наслідків антропогенного впливу і втручання в навколишнє середовище, створення умов для розширеного відтворення природних ресурсів. Виходячи з концепції сталого розвитку сільського господарства і сільських територій, підвищення еколого-економічної ефективності виробництва рису, на нашу думку, має досягатися за рахунок: підвищення технічної (технологічної) ефективності; проведення техніко-технологічної модернізації галузі; раціонального використання природно-ресурсного потенціалу територій рисосіяння і екологізації виробництва рису. У контексті даного дослідження є підстави вважати, що в основу вирішення проблем галузі рисівництва має бути покладений еколого-економічний принцип, що регламентує регулювання організаційно-економічних, техніко-технологічних та екологічних відносин. Доцільність практичної реалізації такого принципу у рисівництві ґрунтується на необхідності екологізації виробництва, яка передбачає раціональне використання природно-ресурсного потенціалу із врахуванням конкретних зональних умов, узгодженості екологічних, економічних і соціальних суспільних інтересів, які забезпечують високу економічну і соціальну ефективність виробництва, екологічну збалансованість та стабільність довкілля. Доведено, що еколого-економічна регламентація виробничих відносин забезпечує, з одного боку, природну рівновагу, збереження та посилення відтворювальних функцій (екологічна складова), а з іншого – досягнення високої економічної і соціальної ефективності виробництва за найменших витрат ресурсів.

Ключові слова: агропромислове виробництво екологізація, рисівництво, розвиток.

Р.В. МОРОЗОВ

Херсонский государственный аграрно-экономический университет

ORCID: 0000-0002-1454-6296

ЕКОЛОГИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛИ РИСОВОДСТВА

В статье рассматриваются теоретические и практические основы экологического направления развития отрасли рисоводства в Украине. В процессе исследования доказано, что одной из главных задач экологизации отрасли рисоводства является повышение ее экологической эффективности, основанное на сохранении и воспроизводстве природных ресурсов и выращивании экологически чистой продукции. Экологическая эффективность характеризуется возможностью уменьшения затрат на устранение последствий антропогенного воздействия и вмешательства в окружающую среду, создание условий для расширенного воспроизводства природных ресурсов. Исходя из концепции устойчивого развития сельского хозяйства и сельских территорий, повышение эколого-экономической эффективности производства риса, по нашему мнению, должно достигаться за счет повышения технической (технологической) эффективности; осуществления технико-технологической модернизации отрасли; рационального использования природно-ресурсного потенциала территорий рисосеяния и экологизации производства риса. В контексте данного исследования есть основания полагать, что в основу решения проблем отрасли рисоводства должен быть положен эколого-экономический принцип, регламентирующий регулирование организационно-экономических, технико-технологических и экологических отношений. Целесообразность практической реализации такого принципа в рисоводстве основывается на необходимости экологизации производства, которая предусматривает рациональное использование природно-ресурсного потенциала с учетом конкретных зональных условий, согласованности экологических, экономических и социальных общественных интересов, обеспечивающих высокую экономическую и социальную эффективность производства, экологическую сбалансированность и стабильность. Доказано, что эколого-экономическая регламентация производственных отношений обеспечивает, с одной стороны, естественное равновесие, сохранение и усиление воспроизводственных функций (экологическая составляющая), а с другой – достижение высокой экономической и социальной эффективности производства при минимальных затратах ресурсов.

Ключевые слова: агропромышленное производство, экологизация, рисоводство, развитие.

R. V. MOROZOV

Kherson State agrarian and economic University

ORCID: 0000-0002-1454-6296

ECOLOGICAL DIRECTION OF RICE GROWING DEVELOPMENT

The article considers the theoretical and practical principles of ecological direction of development of the rice industry in Ukraine. In the course of the research it was proved that one of the main tasks of greening the rice industry is to increase its environmental efficiency, which is based on the preservation and reproduction of natural resources and the cultivation of environmentally friendly products. Environmental efficiency is characterized by the possibility of reducing the cost of eliminating the effects of anthropogenic impact and interference in the environment, creating conditions for expanded reproduction of natural resources. Based on the concept of sustainable development of agriculture and rural areas, increasing the environmental and economic efficiency of rice production, in our opinion, should be achieved by: increasing technical (technological) efficiency; technical and technological modernization of the industry; rational use of natural resource potential of rice sowing areas and greening of rice production. In the context of this study, there is reason to believe that the solution to the problems of the rice industry should be based on the ecological and economic principle governing the regulation of organizational and economic, technical and technological and environmental relations. The expediency of practical implementation of this principle in rice farming is based on the need to green production, which involves the rational use of natural resource potential taking into account specific zonal conditions, coherence of environmental, economic and social interests that ensure high economic and social efficiency, environmental balance and environmental stability. . It is proved that ecological and economic regulation of production relations provides, on the one hand, natural balance, preservation and strengthening of reproductive functions (ecological component), and on the other - achieving high economic and social efficiency of production at the lowest cost of resources.

Key words: agro - industrial production, greening, rice growing, development.

Постановка проблеми

Досягнення екологічної безпеки населення на основі здійснення широкого комплексу природоохоронних заходів належить нині до пріоритетних завдань. Нині особливу актуальність набуває проблема забезпечення всебічної екологізації агропромислового виробництва та забезпечення сталого еколого-економічного його функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вітчизняна економічна наука має значний досвід дослідження аспектів екологічних проблем агропромислового комплексу та його складових елементів. Теоретичне, методологічне і практичне значення для їх вирішення мають напрацювання вітчизняних учених з удосконалення управління природокористування в агропромисловому комплексі країни [7]. Крім того, зазначимо, що суттєвий внесок у вирішення проблем охорони навколишнього середовища та екологізації агропромислового виробництва зробили П.П. Борщевський [3], С.І. Дорогунцов [3], В.М. Трегобчук [6], М.А. Хвесик [2; 7; 8], В.А. Голян [2; 7; 8] та ін. Завдяки працям цих учених створені теоретично-методологічні принципи раціонального природокористування і охорони навколишнього природного середовища у процесі агропромислової діяльності. Проте на рівні окремих галузей питання екологізації агропромислового виробництва залишається актуальним.

Формулювання мети дослідження

Метою дослідження є розробка теоретико-методологічних засад та обґрунтування практичних рекомендацій щодо екологічного спрямування розвитку галузі рисівництва в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Нині надзвичайно великого розмаїття змін, які відбуваються в реальних умовах та з огляду на екологічні проблеми, що загострилися в агропромисловому комплексі, нині як ніколи раніше зростає роль екологізації агропромислового виробництва.

Так, у працях вітчизняних учених зазначається, що під екологізацією суспільного виробництва, у тому числі й агропромислового, слід розуміти об'єктивно зумовлену, послідовно та цілеспрямовану здійснювану систему загальнодержавних, галузевих і регіональних заходів, спрямованих на впровадження в практику якісно нових екологічно чистих видів техніки, технологій та організації матеріального виробництва, екологобезпечних способів і методів функціонування промислових, аграрних та агропромислових комплексів і виробництв, удосконалення їх розміщення, концентрації та спеціалізації з урахуванням екологічних факторів, критеріїв, вимог і обмежень з метою забезпечення найефективнішого використання природних ресурсів, їх збереження, відтворення та примноження, зведення до мінімуму шкоди, яка завдається навколишньому природному середовищу, і підтримання в ньому динамічної рівноваги. Кінцевим результатом екологізації розвитку продуктивних сил повинно

бути досягнення оптимізації відносин між суспільством і природою, високий рівень екологічної безпеки населення.

Не можна не погодитися із О.В. Ковальновою в тому, що «поєднання виробничих, економічних та екологічних складових сільського господарства на практиці можливо в рамках концепції еколого-спрямованого сільськогосподарського виробництва, яке ми визначаємо як господарську діяльність, кінцева мета якої – отримання прибутку – досягається через задоволення попиту на ринку продовольства і сировини за одночасного зменшення тиску на довкілля сільської території та сприяння її сталому розвитку» [4, с. 300].

Вітчизняні науковці також зазначають, що «...при формуванні та визначенні раціональної структури матеріальних потреб, ефективних засобів і методів найбільш повного задоволення цих потреб нині вже неможливо не брати до уваги інтереси екології. Тому необхідно йти по шляху інтеграції інтересів екології й економіки. Дві взаємозв'язані проблеми – що необхідно для суспільства і що можна взяти у природи – слід розглядати та вирішувати одночасно при розробленні оптимальних і екологобезпечних варіантів взаємодії природи, суспільства й агропромислового виробництва, управління агроприродокористуванням тощо. Ні в якому разі зазначені проблеми не повинні вирішуватися кожна окремо, а тим більше тільки одна – що необхідно та як його взяти з найменшими затратами» [6, с. 98].

У контексті дослідження сучасних проблем розвитку галузі рисівництва у даний період надзвичайно важливе значення має вирішення екологічних проблем, в першу чергу через масштаби використання зрошувальної води, земельних та інших ресурсів. За нинішньої економічної ситуації вирішення екологічних проблем галузі рисівництва ускладнюють фактори організаційно-економічного характеру. Серед них можна назвати:

- недосконалість інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку галузі рисівництва, у тому числі й еколого-меліоративного моніторингу ефективності галузі на різних рівнях управління;
- недосконалість правових нормативів, які б регулювали економічні аспекти виробничої діяльності та економічних санкцій за неекологічне виробництво;
- відсутність екологічно орієнтованого стратегічного управління розвитком галузі рисівництва в Україні.

Таким чином, усе це зумовлює необхідність формування і запровадження екологічно спрямованої системи стратегічного управління розвитком галузі рисівництва.

Враховуючи вищевикладене, можна визначити сутність екологізації галузі рисівництва. Екологізацію галузі рисівництва доцільно розглядати як управлінський процес послідовного впровадження системи організаційно-економічних та техніко-технологічних заходів, що забезпечать раціональне використання зрошувальної води, земельних та інших наявних ресурсів із врахуванням конкретних зональних умов, екологічну збалансованість та стабільність довкілля традиційної території рисосіяння.

За такого підходу одним із головних завдань екологізації галузі рисівництва є підвищення її екологічної ефективності, яке ґрунтується на збереженні і відтворенні природних ресурсів та вирощуванні екологічно чистої продукції. При цьому екологічна ефективність характеризується можливістю зменшення витрат на усунення наслідків антропогенного впливу і втручання в навколишнє середовище, створення умов для розширеного відтворення природних ресурсів.

Слід враховувати також і те, що нині екологічна складова у вирощуванні рису має пріоритетне значення (рис. 1).

За визначенням В.М. Трегобчука, «...екологізація виробництва, радикальне підвищення економічної й моральної відповідальності за дотримання вимог чинного законодавства щодо екологічної безпеки всіх видів діяльності є найважливішими передумовами переведення національного АПК на модель сталого, екологобезпечного та конкурентоспроможного розвитку в найближчій оглядовій перспективі. Тільки таким чином можна буде досягти високого рівня екологічної безпеки життя населення та екологобезпечної сільськогосподарської діяльності людини на землі. Нарешті, зазначена модель створить реальну можливість, з одного боку, ефективно розвивати національний АПК в екологічно безпечних межах, що зумовлюються природно-ресурсними чинниками землеробських регіонів, їх біокліматичними потенціалами та екологічною місткістю. А з другого – істотно оздоровити навколишнє середовище в Україні. Тим самим ми збагатимо національне надбання держави, бо екологічно чисте навколишнє середовище є найважливішим чинником національної безпеки будь-якої країни» [6, с. 105].

Щодо екологізації виробництва рису, поділяємо думку Л.М. Грановської, яка у монографії «Економіка природокористування в зоні рисосіяння України» зазначає, що «під екологізацією виробництва розуміється система заходів по запобіганню негативного впливу виробничих процесів на природне середовище. Вона реалізується шляхом розробки маловідходних технологій або технологічних ланцюгів, які дають на виході мінімум шкідливих викидів у навколишнє середовище...» [1, с. 25, 26].

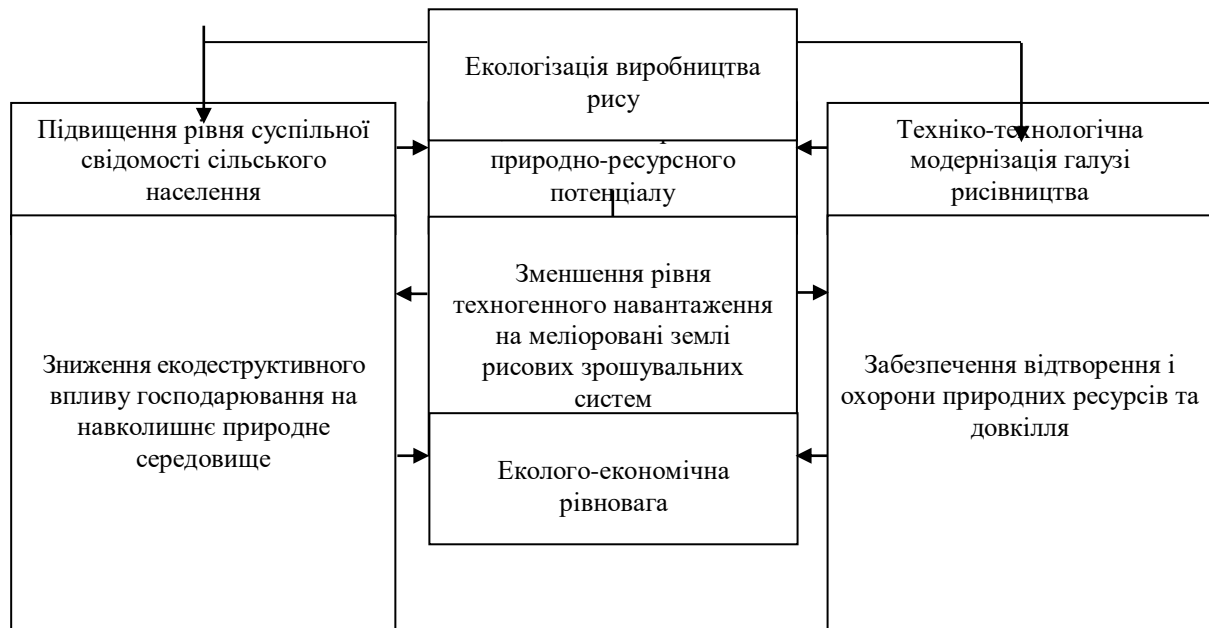

Рис. 1. Структурні складові екологізації виробництва рису

На нашу думку, для того щоб обґрунтувати напрями екологічного спрямування розвитку галузі рисівництва необхідно виявити та оцінити весь екологічний механізм функціонування галузі. Головними складовими останнього є чинники та наслідки (позитивні, негативні), які виникають у процесі виробництва рису.

Установлено, що формування екологічно стійких агроландшафтів за умов багаторічного зрошення є актуальною еколого-меліоративною проблемою у зоні Степу України.

Інтенсивний антропогенний вплив призводить до насичення агроландшафтів токсичними речовинами, зміни параметрів неорганічних складових біосфери. Поряд із цим, спостерігаються зміни і в органічній складовій – під впливом фізико-хімічних змін у деяких випадках знижується родючість ґрунтів. Отже, нині першочергового значення набуває оцінка ефективності використання земельних ресурсів.

Слід зазначити, що в працях вчених-економістів [3] досліджується екологічна ефективність використання, відтворення й охорони земельних ресурсів за допомогою системи таких показників:

- динаміка витрат на збереження гумусу та окремих елементів живлення рослин у ґрунтах;
- структура й ефективність капіталовкладень та поточних витрат на охорону і відтворення земельних ресурсів;
- динаміка стану і якості земельних ресурсів;
- динаміка показників негативного антропогенного впливу на земельні ресурси;
- темпи відтворення природного стану якості земель;
- динаміка впровадження прогресивних технологій.

Очевидно, що екологічна ефективність використання, відтворення земельних ресурсів повинна відображати результативність екологічних заходів у процесі виробничої діяльності. На думку П.П. Борщевського та інших, «до показників екологічної ефективності використання земельних ресурсів слід віднести показники площ ґрунтів, які вилучаються з сільськогосподарського обороту внаслідок ерозії, засолення, заболочення та інших несприятливих факторів» [5].

Сучасний етап розвитку економічної науки характеризується застосуванням різних показників екологічної ефективності використання земельних ресурсів. У зв'язку із цим методичні аспекти оцінки екологічної ефективності землекористування території рисосіяння зумовлюють застосування комплексу показників ефективності системи землеробства, які характеризують ступінь результативності виробництва рису й супутніх сільськогосподарських культур. При цьому у дослідженнях доцільно використовувати такі масштабні аспекти: земельну територію рисосіяння; сільськогосподарські угіддя; орні землі та інші види земельних ресурсів.

Крім того, до показників екологічної ефективності виробництва рису можна віднести такі:

- питома вага зональних ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій вирощування нових високоврожайних районуваних сортів рису;

- питома вага використання малопродуктивних, вторинно-засолених, осолонцьованих і підтоплених земель;

- динаміка поступового зменшення рівня техногенного навантаження на меліоровані землі рисових зрошувальних систем (зменшення зрошувальної норми; зменшення непродуктивних об'ємів поверхневого стоку з рисових зрошувальних систем);

- питома вага екологічно чистої продукції вітчизняного виробництва у загальному її обсязі.

Вважаємо, що за сучасних умов екологізований ринок повинен бути регульований суспільством. Посилення ринкових економічних регуляторів раціонального використання земельних, водних та інших природних ресурсів за допомогою впровадження відповідних науково обґрунтованих екологічних платежів, систем оподаткування та пільг, економічних виплат і стимулів поряд з реалізацією державних програм, безперечно, приведуть до позитивних зрушень.

Тому на сучасному етапі розвитку галузі рисівництва доцільно запроваджувати різновекторні заходи державного регулювання розвитку галузі рисівництва з метою вдосконалення природокористування і забезпечення екологічної збалансованості та стабільності довкілля. Це дасть можливість суттєво знизити екодеструктивний вплив господарювання на навколишнє середовище.

Таким чином, зрівноважений розвиток галузі рисівництва вимагає запровадження принципово нових напрямів і методів вирішення екологічних проблем. З одного боку, слід дотримуватися науково-обґрунтованого комплексу еколого-меліоративних заходів щодо раціонального використання зрошувальної води, земельних та інших наявних ресурсів із врахуванням конкретних зональних умов, узгодженості екологічних, економічних і соціальних суспільних інтересів, які забезпечують високу економічну і соціальну ефективність виробництва, екологічну збалансованість та стабільність довкілля, а з іншого – потрібно розробити ефективний організаційно-економічний механізм природокористування і охорони навколишнього середовища, який стимулюватиме всіх виробників рису вчасно та в повному обсязі здійснювати необхідні природоохоронні заходи, виділяти на такі цілі відповідні кошти тощо.

Усе це зумовлює створення передумов для розвитку нового механізму природокористування в галузі рисівництва на основі активного використання економічних ринкових важелів, державного регулювання розвитку галузі рисівництва у даному напрямі.

Слід враховувати й те, що нині особливе місце у розвитку галузі рисівництва слід приділяти соціально-економічним заходам, що спрямовуються: на створення додаткових робочих місць за рахунок розвитку виробничої і агросервісної інфраструктури; створення додаткових приміщень та переробних потужностей на підприємствах, що займаються прийманням на зберігання та переробкою рису.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що в основу вирішення проблем галузі рисівництва має бути покладений еколого-економічний принцип, що регламентує регулювання техніко-технологічних, організаційно-економічних та екологічних відносин. Саме він сприятиме збалансованій територіально-галузевій організації раціонального виробництва рису. Необхідність практичної реалізації такого принципу ґрунтується на загальній закономірності всеохоплюючої екологізації суспільного виробництва, яка передбачає раціональні, економічні витрати, охорону навколишнього середовища. При цьому еколого-економічна регламентація виробничих відносин забезпечує, з одного боку, природну рівновагу, збереження та посилення відтворювальних функцій (екологічна складова), а з іншого – досягнення найбільшої економічної ефективності галузі рисівництва за найменших витрат ресурсів.

Основними напрямками та методами вирішення першочергових завдань по екологізації галузі рисівництва слід вважати:

- удосконалення й структурну перебудову матеріально-технічної бази рисівницьких господарств із заміною застарілих основних фондів з урахуванням екологічних чинників, вимог, критеріїв і стандартів;

- проведення реконструкції внутрішньогосподарської мережі рисових зрошувальних систем, окремих об'єктів інженерної інфраструктури, ремонтно-відновлювальних робіт та капітального планування чеків;

- більш широке впровадження зональних ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій вирощування нових екологістійких і високопродуктивних сортів рису, в тому числі і з обмеженим (мінімальним) використанням мінеральних добрив, пестицидів, гербіцидів;

- запровадження ефективного екологічного моніторингу й контролю за рівнями забруднення навколишнього природного середовища.

Таким чином, виходячи з концепції сталого розвитку сільського господарства і сільських територій, підвищення еколого-економічної ефективності виробництва рису, на нашу думку, має досягатися за рахунок: підвищення технічної (технологічної) ефективності; проведення техніко-технологічної модернізації галузі; раціонального використання природно-ресурсного потенціалу територій рисосіяння і екологізації виробництва рису.

Висновки

Доведено, що в основу вирішення проблем галузі рисівництва має бути покладений еколого-економічний принцип, що регламентує регулювання організаційно-економічних, техніко-технологічних та екологічних відносин. Доцільність практичної реалізації такого принципу у рисівництві ґрунтується на необхідності екологізації виробництва, яка передбачає раціональне використання природно-ресурсного потенціалу із врахуванням конкретних зональних умов, узгодженості екологічних, економічних і соціальних суспільних інтересів, які забезпечують високу економічну і соціальну ефективність виробництва, екологічну збалансованість та стабільність довкілля. Еколого-економічна регламентація виробничих відносин забезпечує, з одного боку, природну рівновагу, збереження та посилення відтворювальних функцій (екологічна складова), а з іншого – досягнення високої економічної і соціальної ефективності виробництва за найменших витрат ресурсів.

Список використаної літератури

1. Грановська Л. М. Економіка природокористування в зоні рисівництва України / Грановська Л. М. ; за ред. П. П. Руснака. Київ-Херсон : Наддніпряночка, 2004. 300 с.
2. Данилишин Б. М. Економіка природокористування : підручник / Данилишин Б. М., Хвесик М. А., Голян В. А. К. : Кондор, 2010. 465 с.
3. Дорогунцов С. І. Удосконалення управління природокористуванням в АПК / Дорогунцов С. І., Борщевський П. П., Данилишин Б. М. К. : Урожай, 1992. 124 с.
4. Організація управління аграрною економікою : монографія / [М. Ф. Кропивко, В. П. Немчук, В. В. Россоха та ін.] ; за ред. М. Ф. Кропивка. К. : ННЦ ІАЕ, 2008. 420 с.
5. Підвищення ефективності використання, відтворення і охорони земельних ресурсів регіону / [Борщевський П. П., Чернюк М. О., Заремба В. М. та ін.]. К. : Аграр. наука, 1998. 240 с.
6. Трегобчук В. М. Концептуальні основи сталого та екологічно безпечного розвитку національного АПК / В. М. Трегобчук // Проблеми сталого розвитку України. 1998. С. 93–105.
7. Хвесик М. А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів : [монографія] / М. А. Хвесик, В. А. Голян. К. : Кондор, 2007. 480 с.
8. Хвесик М. А. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні : [монографія] / [М. А. Хвесик, В. А. Голян, А. І. Кришак]. К. : Кондор, 2007. 522 с.

References

1. Hranovs'ka L. M. Ekonomika pryrodokorystuvannya v zoni rysosiyanni Ukrayiny / Hranovs'ka L. M. ; za red. P. P. Rusnaka. Kyiv-Kherson : Naddniprovanochka, 2004. 300 p.
2. Danylyshyn B. M. Ekonomika pryrodokorystuvannya : pidruchnyk / Danylyshyn B. M., Khvesyk M. A., Holyan V. A. K. : Kondor, 2010. 465 p.
3. Dorohuntsov S. I. Udoskonalennya upravlinnya pryrodokorystuvanniam v APK / Dorohuntsov S. I., Borshchevs'kyu P. P., Danylyshyn B. M. K. : Urozhay, 1992. 124 p.
4. Orhanizatsiya upravlinnya ahrarnoyu ekonomikoju : monohrafiya / [M. F. Kropyvko, V. P. Nemchuk, V. V. Rossokha ta in.] ; za red. M. F. Kropyvka. K. : NNTS IAE, 2008. 420 p.
5. Pidvyshchennya efektyvnosti vykorystannya, vidtvorennya i okhorony zemel'nykh resursiv rehionu / [Borshchevs'kyu P. P., Chernyuk M. O., Zarembo V. M. ta in.]. K. : Ahrar. nauka, 1998. 240 p.
6. Trehobchuk V. M. Kontseptual'ni osnovy staloho ta ekolohobezpechnoho rozvytku natsional'noho APK / V. M. Trehobchuk // Problemy staloho rozvytku Ukrayiny. 1998. pp. 93–105.
7. Khvesyk M. A. Instytutsional'na model' pryrodokorystuvannya v umovakh hlobal'nykh vyklykiv : [monohrafiya] / M. A. Khvesyk, V. A. Holyan. K. : Kondor, 2007. 480 p.
8. Khvesyk M. A. Instytutsional'ni transformatsiyi ta finansovo-ekonomichne rehulyuvannya zemlekorystuvannya v Ukrayini : [monohrafiya] / [M. A. Khvesyk, V. A. Holyan, A. I. Krysak]. K. : Kondor, 2007. 522 p.